

R. VAN LUTTERVELT, *De "Turkse" sctilderijen van J. B. Vanmour en zijn school, De Verzameling van Cornelis Calkoen Ambassadeur bij de Hoge Porte, 1725-1743* (=J. B. Vanmour'un "Türk" tabloları ile ekolu, *Bâbüâli nezdinde elçi Cornelis Calkoen'in koleksiyonu*, "Uitgaven van Het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul (Publications de l'Institut historique et archéologique néerlandais de Stamboul) onder redactie van A. A. Cense en A. A. Kampman, III", İstanbul, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut in het Nabije Oosten 1958, 50 s. metin (3 sah. fransızca özet), metin dışı, biri renkli 39 levha, ciltli.

İstanbul'daki Fransız sefarethanesi kâtiplerinden A. Boppe 1911 de basılan küçük fakat son derece ilgi çekici ve değerli kitabında¹, Batı'da 18. yüzyılda resim sanatında "Türk" motifini yaratan sanatkârlardan ve bu arada Hollandalı Vanmour'dan uzun uzadıya bahseder. Boppe'un araştırmasında, hayatı, faaliyeti ve o sırada tesbit edilebilen başlıca eserleri belirtilmiş olan Vanmour hakkında şimdi, Amsterdam'da Rijksmuseum korservatörlerinden Dr. R. L. tarafından yazılan etraflı bir araştırma, İstanbul Hollanda Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü yayınlarının 3. cildi olarak basılmış bulunuyor. Böylece "turquerie" sanatkârlarından Jean Etienne Liotard (1702-1789) dan sonra², bir diğeri de kısmi bir monoğrafyaya mazhar olmuştur.

R. L. in Vanmour hakkındaki eseri altı bölümden ibaret olup, bunlarda sanatkârın hayatı ve eserleri (s. 1-5), onun ve onun ekolüne mensup sanatkârların Amsterdam Rijksmuseum'daki eserleri (s. 5-18), Vanmour'dan önceki resimde "Türk" motifi (s. 18-26), Vanmour'un ekolü (s. 26-34), İzmir resimleri (s. 34-40) ve Vanmour üslubunun menşe-i (s. 40-43) incelenmiştir. Maalesef Hollanda dili gibi az yaygın bir dilde yazılmış olan bu eserin, s. 44-46 da çok kısa ve kifayetsiz fransızca bir özeti, istifadeyi bir dereceye kadar kolaylaştırmaktadır. Boppe'un araştırmasına gelinceye kadar tamamen unutulmuş bir ressam olan Vanmour, Osmanlı İmparatorluğu'nu en hareketli ve en câzip devirlerinde tanımış olan yabancılardan olduğundan, bizim için ön plânda gelen bir isimdir.

Jean-Baptiste Vanmour, fransız-belçika sınırında Valenciennes'de 6 Ocak 1671 de doğmuş ve 22 Ocak 1737 de İstanbul'da ölerak Galata'da St. Benoit kilisesine

¹ A. Boppe, *Les peintres du Bosphore au dix-huitième siècle*, Paris 1911, 1-55; şahsi zengin bir koleksiyona da sahip olan bu şahıs hakkında sitayişkâr düşünceleri bakımından bk. G. Schlumberger, *Mes souvenirs, 1844-1928*, Paris 1934, II, 208-209.

² F. Fosca, *La vie, les voyages et les oeuvres de Jean Etienne Liotard, citoyen de Genève, dit le Peintre turc*, Lausanne- Paris 1956; Liotard 1737--1743 arasında beş yıl İstanbul'da yaşamıştır.

gömülmüştür.³ 17. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'a gelen sanatkâr buradaki Fransız elçisi ve sanatseveri, Charles de FERRIOL, baron d'Argental (elçiliği: 1699-1711)in hizmetine girerek, onun için, o devirde moda olduğu üzere bir Türk kıyafetleri albümü tertip etmiştir⁴. Zamanla şöhreti ve mahareti artan sanatkâr, 27 Kasım 1725 de yine fransız elçisi Jean-Louis d'Ussac, marquis de BONNAC (elçiliği: 1716-1724)ın tavassutu ile Fransa kralının "Doğuda ressamı" (peintre ordinaire du Roi en Levant) ünvanını elde etmiştir. Vanmour, De Ferriol'dan sonra sırası ile Pierre-Puchot DES ALLEURS (elçiliği: 1711-1716), Bonnac, Jean-Baptiste vicomte D'ANDRESEL (elçiliği: 1724-1728) ve meşhur Louis Sauveur marquis de VILLE-NEUVE (elçiliği: 1728-1741)⁵ e hizmet etmiştir. Bu devirde merkezini İstanbul'daki Fransız elçiliğinin teşkil ettiği yabancı sosyetesinin baş simalarından olan Vanmour, Lâle devrini bütün ihtişam ve güzelliği ile yaşamış⁶, bu devri kapatan 28 Eylül 1730 Patrona ihtilâli ile bunu takip eden olayları görmüş⁷, ve bu sıralarda İstanbul'a gelen her seyyah onun kalem veya fırçasından çıkmış bir kaç eser ile yurduna dönmüştür. Bu sırada Batı'da "turquerie" adı verilen Türk motifleri modası hüküm sürüyordu. Tezyinata Türk figürleri kullanılıyor, umumi havaları bu gibi fantezilere müsait olan Rokoko saraylarda "alaturka" odalar tanzim ediliyor, yabancılar kendi resimlerini Türk kıyafetinde çizdiriyorlar, Türk kıyafetinde porselen bebekler, salonların en sevilen bibloları sayılıyordu.⁸ Boppe, hakiki bir hazine olan kitabında, (s. 41-55) Vanmour'un tesbit edebildiği kadar eserlerinin tafsilâtlı bir listesini vermişti. R. L. ise bunlardan bir kısmını, Rijksmuseum'da olanlarından bazılarını güzel röproduksiyonlar halinde tanıtmaktadır. Vanmour'un Fransa elçilerinden başka, Hollanda ve İngiliz elçileri için de çalıştığı bilinmektedir. İstanbul'daki Hollanda elçisi Cornelis Calkoen'in uzun ve çarpışık maceralardan sonra Rijksmuseum'da toplanan

³ Boppe, *Peintres*, 40, da araştırmalarına rağmen sanatkârın mezarını bulamadığını yazar.

⁴ Bu albümün çeşitli baskıları hakkında bk. Boppe, *Peintres*, 9, not 2 ve 10, not 2.

⁵ A. Vandal, *Une ambassade française en Orient sous Louis XV, La mission du marquis de Villeneuve*, adlı eserinde yabancı elçiliklerin gölgesinde gelişen zevk ve eğlence âlemlerine temas edilmiştir.

⁶ Merhum A. Refik tarafından ortaya atılan Lâle devri adı hakikaten bu devri güzel bir şekilde ifade etmektedir.

⁷ M. Aktepe, *Patrona isyanı (1730)*, İstanbul 1958.

⁸ Türk kıyafetleri modası hakkında bk. A. Boppe, *La mode des portraits turcs au XVIIIe siècle*, "Revue de l'art ancien et moderne", Paris 1902, ayrıca bk. Boppe, *Peintres*, 27, Mme de Pompadour'un bir "chambre à la turque" u vardı, 1958 de Münih'de *Residenz*'de açılan Rokoko sergisinde, Türk kıyafetli porselen Meissen bibloları görülmüyordu, kşl. *Europaisches Rokoko, Kunst und Kultur des 18. Jahrhunderts*, München 1958, 230, no. 754, 755; Hamburg'da da bu tip biblolar mevcuttur. Rubens'in Nicolas de Respaigne'i Türk kıyafetinde tasvir eden daha eski bir tablo Kassel da bulunmaktadır, *Hauptwerke der Kasseler Galerie*, Kassel 1957, Kat. no. 92. Muhtemelen Türk kıyafetinde bir yabancıyı tasvir eden pastel bir portre de Topkapı resim galerisinde bulunmaktadır, bk. T. Öz, *Türk elişleri ve Resim dairesi*, "Güzel Sanatlar Dergisi", IV (1942)52, resim no. 178.

koleksiyonu, *R. L.* in kitabının özünü teşkil etmektedir. Yâni, bu kitapda Vanmour'un bütün eserlerini aramak beyhudedir, bu bakımdan Boppe'un çalışması değerini muhafaza etmektedir. Yazar Vanmour tarafından Cornelis Calkoen için yapılan resimleri başlıca dört grub halinde toplamaktadır:

1. Türk kıyafetlerini gösteren ayakta duran şahısları tasvir eden desenler. Ferriol albumundaki resimlere benzeyen bu eserlerin büyük bir ekseriyeti kopya veya Vanmour'un yanındaki yardımcıların elinden çıkmıştır.

2. Türkleri ve Yunanlıları tasvir eden resimler,.

3. Manzara resimleri, *R. L.* e göre bunlar Vanmour'dan alınmış kopyalardır.

4. Tarihî sahneler, elçilerin kabul merasimleri. Bu gruba giren eserlerin arasında taklitler ve hakikiler vardır.

R. L. e göre Vanmour orta derecede kabiliyetli bir sanatkârdır. Elçilerin Padişah veya Sadrazam tarafından kabulünü tasvir eden resimleri Venedik "topluluk" resimlerine benzemektedir.⁹ Buna karşılık, Vanmour'da Barok tesirleri pek hissedilmemektedir. Yazar diğer taraftan bu ressamın hayli geniş bir tesiri olduğunu kabul etmekte ve bu tesirin bilhassa kabul merasimi kompozisyonlarında kendisini belli ettiğine işaret etmektedir. Ayrıca *R. L.* bu tip eserlerin meydana gelmesinde belki Rum veya Ermeni ressamların da çalışmış olabileceğini ileri sürer ki, bu düşüncesine tamamen iştirak etmediğimizi ifade edebiliriz. Nitekim, yurd içinde ve yurd dışında rastlanan bir çok kıyafetnameler, veya Türk yaşayışı aksettiren resimler, üslûpları bakımından, tamamen Türk sanatkârları elinden çıkmış olduklarını, fakat sipariş üzerine yabancılar için yapıldıklarını belli ederler.¹⁰ Bu devirde İstanbul'da Türk medeniyetine pek meraklı olan yabancıların siparişlerini kabul eden orta derecede minyatür sanatkârlarından teşekkül eden ticârî bir zümre vardı. *R. L.* Vanmour'un Avrupa'da üslûbunu devam ettiren ustalar olarak, Liotard, Favray, Smith, Van

⁹ Venedik'in bu tip "topluluk" resimleri hakkında bk. F. Gilles de La Tourette *L'Orient et les peintres de Venise*, Paris 1924; San Marco mozaiklerinde topluluk kompozisyonları ve bunların menşeleri hakkında bk. O. Demus, *Das Aelteste venezianische Gesellschaftsbild*, "Jahrbuch der Öst.-Byz. Gesellschaft", I (1951) 89-101, bir tahlili için bk. Ph. Schweinfurth, "Belleten", XVI (1952) 602-605.

¹⁰ Böyle Paris'de Bibliothèque Nationale'da muhafaza edilen bir albumun resimleri son yıllarda yayınlanmıştır, A.S. Ünver, *Geçmiş yüzyıllarda kıyafet resimlerimiz*, Ankara 1958; İstanbul'da Deniz müzesinde aynı mahiyette bir album vardır; Prof. Taeschner'e 1914 de General von Bötticher'den intikal eden 17. yüzyıl ortalarına ait başka bir album için bk. F. Taeschner, *Alt-Stambuler Hof-und Volksleben*, Hannover 1925; nihayet, Venedik'te Museo Correr'de bir Venedik balyozunun başından geçenleri anlatan yine bir Türk elinden çıkma bir album bulunmaktadır (yazar bunları sebepsiz olarak bir İranlıya mal eder!!!), kşl. G. Mariacher, *Die Abenteuer eines venezianischen Gesandten im alten Konstantinopel*, "Du, Kulturelle Monatschrift", No. 4 (Nisan 1958) 45 ve dev. Avrupa müzelerinde daha böyle hayli eser bulunduğu muhakkaktır. Topkapı Sarayında, Ahmed III kütüphanesindeki Selim III devrine ait muhteşem bir kıyafetnamenin (no. 3690) resimlerinin renkli röproduksiyonları için bk. "Tarih Vesikaları", II (1942) sayı 9, 4 levha; sayı 11 (1943) 4 levha; III (1944) sayı 13, 4 levha.

der Steene (Stone) ve Knopf'un adlarını vermektedir. Hattâ Vanmour'un uzak tesirlerinin yurtdaşı ve memleketlisi Watteau'da dahi görmektedir. *R. L.*e göre Vanmour'un tesiri o devirde çok yayılmış hattâ İzmir'in mahallî ressamlarına kadar uzanabilmiştir. Şimdi Amsterdam'da olan ve Hollanda konsolosu, Daniel Jean baron de Hochepped'nin İzmir'de kabul edilmesini tasvir eden primitif üslûplu tablonun bu tesirin bir tezahürü olduğunu iddia eder. (bk. lev. 37). Yarısı bir İzmir panoraması yarısı ise bir kabul merasimi kompozisyonu ihtiva eden bu garip resimde *R. L.*in Bizans tesirleri de görmesinin sebebini pek anlıyamadığımızı itiraf zorundayız.¹¹

R. L. in kitabında yayınlanan resimlerin başında Vanmour'un eserlerinden muhtelif gravürçüler tarafından meydana getirilen gravürler gelmektedir. Bunlar, bakır kazıcının kabiliyet ve fantezisine göre tahrife uğramış eserlerdir (Sultan Ahmet III¹², Kızlarağası, Yeniçeri ağası, Bir düğün alayı). Tablo halinde işlenmiş resimlere gelince (Valide Sultan, Sadrâzam, Sultan, Yeniçeri, Arnavut muharip, Arnavut kadın v.s., lev. 8-13) bunların hepsinde aynı sanat kalitesi müşahede edilmektedir. Sadrâzam portresinin, Vanmour devrinin en önemli siması Damad Nevşehirli İbrahim Paşa'yı tasvir edip etmediği sorulabilir¹³. Lev. 9 daki Padişah tablosu ise, bu grubun içinde bâriz bir kalite düşüklüğü gösterir (*R. L.* bunda M. Lorich'in meşhur Kanunî Süleyman portresinin tesirlerini görür), Valide Sultan, Sadrâzam, ve Yeniçeri tablolarının vasıfları bunda yoktur (*R. L.* bu eseri Vanmour ekolüne ait olarak kabul eder). Galata Mevlevihanesinde semahane (lev. 14), Sofrada Mevleviler (lev. 15), Boğaz kıyısında, Rumelihisarı karşısında bir düğün alayı (lev. 16), Zengin bir loğusa odası (lev. 17), Sıbyan mektebine giden çocuğu tasvir eden mektep alayı (lev. 18), tabloları o devrin İstanbul yaşayışını aksettiren güzel eserlerdir. Vanmour'un belki en güzel kompozisyonlarından biri lev. 23 deki Belgrad ormanı-Bend tasviridir. Bunda suyu çevreleyen gür yeşillik kümelerinde belki bir dereceye kadar Claude Lorrain'in havasını sezmek mümkündür.

Atmeydanı'nda Sadrâzam'ın bir merâsim alayını tasvir eden tablo, tarih ve topografya bakımından önemli bir vesika olmakla beraber, bilhassa Sultan Ahmed I. türbesi ile cami'nin işlenişlerinde çok bâriz nisbetsizlikler ve hakikate uygun olmayan noktalar görülür. Bu eserdeki mimârî, muhtemeldir ki, İstanbul âbidelerini tanımayan Batılı bir kopyacı tarafından esası doğru olan bir taslaktan, hatalı olarak tekrarlanmıştır. Lev. 25 deki Hollanda elçiliği bahçesinden Galata ve Sarayburnu manzarası, sayıları hayli yüksek olan İstanbul panoramaları serisinin bir misâlidir. Bu tablo, Galata'nın eski manzarasını göstermesi bakımından değerlidir. Lev. 26 da ise Beyoğlu'nda Hollanda sefaretî binası tasvir edilmiştir. Cornelis Calkoen'u Kubbealtında Sadrâzam (lev. 27) ve Arzodasında Sultan'ın huzuruna (lev. 29) kabulünü tasvir eden tablolar, tarihî tasvirler grubunun başlıca örnekleri olmakla kalmamakta, aynı

¹¹ Muhtemelen yazar bu tip resimleri Venedik topluluk resimleri kanalı ile Bizans'a bağlamak istemektedir, kşl. yukarıda not. 9.

¹² Bu resmin bir kopyası için bk. *Tarih III*, İstanbul 1933, lev. 70, res. 104.

¹³ Damad Nevşehirli İbrahim Paşa'nın klâsik portresi (bk. *Tarih III*, res. 105) ile bunun arasında bâriz fark vardır. Nevşehir'deki heykel, bu portreye göre meydana getirilmiştir.

zamanda bunlar, hemen hemen tertipleri hep aynı olan kabul merasimi tasvirleri serisinin prototipi olarak da özel bir değer taşımaktadır (kış. lev. 28, 30, 31, 32, 37 alt kısım). Hakikaten ana hatları hep birbirine benzeyen böyle kabul resimleri bugün Avrupa'nın müze ve özel koleksiyonlarında çok sayıda mevcuttur.¹⁴ Vanmour ekolü eserleri olarak tanıtılan muhtelif tablolara gelince bunların arasında Van der Steen'in Üsküdar-İstanbul manzarası gibi (lev. 36) hakikaten üstün vasıflar taşıyanlar olduğu gibi, Jan Griffier (1645-1718)'nin, avrupalı bir paysajın içinde yeşillikler ile kaplı bir tepenin zirvesinde, Avrupa'nın ziyaretgâh kiliseleri gibi oturtulmuş bir Yenicami veya Süleymaniye ile tamamen fantezi mahsulü olanları da vardır (lev. 34). Anonim İzmir manzarası (lev. 37) ile Knopf'un 1779 tarihli İzmir panoraması (lev. 38)¹⁵ hakikaten tarihî değeri olan manzaralardır. Kitabın son levhası olan Halep panoraması da aynı derecede önemlidir.

R. L.'in kitabında Türk tarihi bakımından en değerli vesikalar, Patrona ayaklanmasını ebedileştiren iki tablonun röproduksiyonlardır (lev. 1 ve 33). Bunlardan ilki sağ elinde kılıncını kaldıran Patrona Halil ve yanında Muslu Beşe ile Kahveci Ali'yi tasvir etmektedir.¹⁶ Solda mermer bir kaide üzerindeki kitabe ressam adını yazmış, arka plâna ise Saray kapısını ve İstanbul'u temsil eden bir *fond*'un içinde ayaklanmanın kanlı safahatini belirtmiştir. Lev. 33 de ise, aynı ayaklanmada İbrahim Paşa'nın öldürülmesi ve ayaklanmanın kanlı hâdiseleri kalabalık bir kompozisyon halinde anlatılmış, ancak arka plândaki mimarîde pek asla uygunluk aranmamıştır.

Kitap, ne tam bir Vanmour monoğrafyası ne de Avrupa resim sanatında "Türk" motifi hakkında bir etüddür. Bu yüzden de yer yer boşluk ve eksikler ile karşılaşılması tabiidir. Fatih devrindenberi Batı resim sanatında Türk motifi konusu (s. 18 ve dev.) kâfi derecede işlenmiş değildir.¹⁷ İstanbul panorama ve manzaraları hakkındaki sayfeler ise (s. 25 ve dev.) bu çok geniş konuyu pek sathî aksettirebilmektedir.

¹⁴ Böyle bir elçi kabulü tablosu (belki M. de Vergennes, 1755) 1924 de H. Giraud tarafından Marsilya Ticaret odasına hediye edilmiştir, bk. *Chambre de Commerce de Marseille, Souvenirs et Notes artistiques*, Marseille 1927, 34, no. 8. Elçilerin kabulü ile ilgili merâsim ve Topkapı sarayındaki aynı mahiyette bir kaç resim hakkında bk. Z. Orgun, *Osmanlı İmparatorluğunda nâme ve hediye getiren elçilere yapılan merasim*, "Tarih Vesikaları", I (1942) 407-413. Burada ikisi renkli olmak üzere 6 kabul merasimi resminin reproduksiyonu verilmiştir (Bunların bâzısı, F. Taeschner, *not 10 daki eser*'de, res. 51-53 de daha önce yayınlanmıştır) Kabul merasimleri resimleri hakkında etraflı bir araştırmanın yapılması yerinde olur. Ancak böyle bir araştırmadan sonra, Vanmour'un bu sahadaki mevkiî aydınlanabilir.

¹⁵ İzmir'in muhtelif devirlerde yapılan resimleri üzerine etraflı bir araştırma yapılması yerinde olur.

¹⁶ Bu tablonun fena bir siyah-beyaz reproduksiyonu için bk. F. R. Unat, 1730 *Patrona ihtilâli hakkında bir eser: Abdî tarihi*, Ankara 1943.

¹⁷ Avrupa resim sanatında "türk", konusu etraflı bir araştırmayı beklemektedir. 15-16. yüzyıl Batı ressamlarının eserlerinde o devrin türklerinin tasvirlerine rastlanmaktadır. Nitekim A. Dürer, tahta ve bakır gravürlerinde sık sık "türk" motifini kullanmış (Die Türkenfamilie, 1497-1500; Die Kanone, 1518 v.s.)

Tamamlanmağa muhtaç hususlara gelince, burada adı geçen Schedel'in *Weltchronik*-indeki İstanbul manzarasının, (1493), şimdilik tesbit edilemiyen daha eski bir orijinale dayandığı, üzerinde Fatih camii yerindeki Havariyun kilisesinin tasvir edilmesinden anlaşılmaktadır. Yazarın zikrettiği Vavassore'nin İstanbul resmi ile Braun-Hogenberg'in İstanbul resimleri ise, fetihten az sonra çizilmiş bir İstanbul manzarasına dayanan kopyalardır. Fakat şurası da muhakkak ki, R. L.in bu araştırması, Avrupa koleksiyonlarında unutulup kalan Türk konulu eserlerden hiç değilse bir kısmını tanıtmak suretiyle büyük bir kazanç temin etmiştir. Bütün temennimiz, yazarın, elindeki imkânlardan faydalanarak, bu zümreye giren daha başka eserleri de tanıtmayı hiç değilse, Hollanda'da olanlarının üzerinde çalışmasıdır. Yazar ve eserini nefis bir şekilde basan Enstitüyü bu güzel ve bizim için değerli çalışmalarından dolayı tebrik etmek bir borçdur.

Aralık 1959

DOÇENT DR. SEMAVİ EYİCE
